

BIBLIOTEKA 2018, NR 22 (31)
DOI: 10.14746/b.2018.22.4

PL ISSN 1506-3615

MARGARITA A. KORZO

Institute of Philosophy, Russian Academy of Sciences

Druki jezuickie w kręgach prawosławnych: dwa przykłady z XVII-wiecznej Rzeczypospolitej

Streszczenie. Tłumaczenia dzieł jezuitów Fulvia Androzziiego (1523–1575) i Marcina Śmigleckiego (1563/64–1618) na język cerkiewnosłowiański i tzw. prostą mowę rozpatrywane są jako ciekawy przykład funkcjonowania utworów katolickich w XVII-wiecznym środowisku prawosławnym w Rzeczypospolitej. *Della frequenza della communione* (1579) Androzziiego powstał jako traktat o częstym przyjmowaniu komunii. Oba jego przekłady polskie: w wersji skróconej Stanisława Grochowskiego (*Scieszka pobożnego chrześcianina*, 1600) i pełnej Szymona Wysockiego (*Skarbnica duchowna*, 1600) stały się źródłem lakonicznego kazania wzorcowego na pogrzeb w składzie prawosławnego *Rytuału* (Wilno 1621). Traktat teologiczno-prawny o pobieraniu procentów i o kontraktach Śmigleckiego (*O lichwie i trzech przedniejszych kontraktach*, Wilno 1596) został częściowo włączony do pierwszego prawosławnego *manuale* spowiedniczego *Mir s Bogom čeloveku* (Kijów 1669). Zarówno kazanie wzorcowe, jak i *manuale* spowiednicze należały do nowych gatunków literatury religijnej, które zaczęły powstawać w piśmiennictwie prawosławnym dopiero w XVII wieku pod wpływem tradycji katolickiej.

Słowa kluczowe: Fulvio Androzzi, Marcin Śmiglecki, prawosławna literatura religijna, prawosławny *Rytuał*, kazanie wzorcowe, prawosławne *manuale* spowiednicze, techniki translatorskie.

Do najbardziej charakterystycznych zjawisk w XVII-wiecznym piśmiennictwie prawosławnym na terenach Rzeczypospolitej należy powstanie nowych gatunków literatury religijnej, nieznanych wcześniejszej tradycji wschodniochrześcijańskiej. Było to wynikiem bardziej intensywnych niż dotąd kontaktów przedstawicieli różnych wyznań, także zwiększenia zainteresowania pisarzy prawosławnych zarówno łacińską, jak i polską literaturą katolicką. O kupowanych i gromadzonych drukach

katolickich można sądzić m.in. na podstawie opisów bibliotek prawosławnych bractw cerkiewnych, księgozbiorów parafialnych, monasterskich i prywatnych¹. Badacze zgodnie twierdzą, że zbiory biblioteczne nie odzwierciedlają w pełni, w jakim stopniu autorzy prawosławni byli obeznani z zachodnim dorobkiem teologicznym. W wieku XVII wielu wyznawców prawosławia pobierało naukę w kolegiach jezuickich i w trakcie studiów miało możliwość korzystania z zasobów książkowych poszczególnych placówek Towarzystwa Jezusowego. Biorąc również pod uwagę kontakty osobiste pomiędzy duchowieństwem prawosławnym a katolickim², można ostrożnie pokusić się o przypuszczenie, że autorzy cerkiewni w pewnych wypadkach mieli dostęp do katolickich zbiorów prywatnych i może nawet zgromadzeń zakonnych.

Jedną z metod, która mogłaby poszerzyć wiedzę o tym, jak dalece prawosławni byli obeznani z książką łacińską i polską, jest rekonstrukcja tzw. zasobu bibliotecznego poszczególnych autorów lub nawet utworów, czyli odtworzenie wykorzystanych w każdym konkretnym wypadku źródeł o proveniencji zachodniej. Ta metoda została ostatnio bardzo owocnie wykorzystana w znakomitej książce Natalii Jakowenko, poświęconej spuściźnie literackiej i teologicznej jednego z najbardziej znanych XVII-wiecznych autorów ukraińskich Joannicjusza Galatowskiego (ca 1620–1688)³. Ale nie wszyscy pisarze prawosławni tych czasów zdradzali źródła swej erudycji, wskazując na konkretnych autorów lub utwory. I nawet tym odsyłaczom nie można zawsze ufać, bo czasami są świadectwem z „drugiej ręki”⁴.

Niniejsze badanie dotyczy dwóch utworów prawosławnych, których kompilatorzy korzystali z dzieł jezuitów, ale nie ujawniają źródeł swej inspiracji teologicznej. Wybrane przykłady należą do nowych dla XVII-wiecznego piśmiennictwa prawosławnego w Rzeczypospolitej gatunków literatury religijnej – kazań wzorcowych i *manuali* spowiedniczych, których powstanie było w dużej mierze związane z wpływami katolickimi.

Pierwszym przykładem są dzieła jezuity włoskiego, cenionego w całej Europie pisarza ascetycznego Fulvia Androzziiego (1523–1575), zwanego w Polsce również Androcy. Po święceniach kapłańskich pełnił

¹ L.V. Charipova, *Latin Books and the Eastern Orthodox Clerical Elite in Kiev, 1632–1780*, Manchester–New York 2006; Â. Isaëvič, *Ukraïns'ke knihovydannâ: vitoki, rozvitok, problemy*, Lwiv 2002, s. 355–378.

² N. Âkovenko, *U pošukah Novogo neba. Žittâ i teksti Joanikiâ Galâtovs'kogo*, Kijów 2017, s. 105–106; M. Âremenko, *Kiïvs'ke černectvo XVIII st.*, Kijów 2007, s. 51–53.

³ N. Âkovenko, op.cit., s. 97–116.

⁴ G. Brogi Bercoff, *The „Letopisec” of Dimitrij Tuptalo, the Metropolitan of Rostov, in the Context of Western European Culture*, „Ricerche Slavistiche” 1992–1993, t. 39–40, s. 329.

on rozmaite funkcje duszpasterskie, a następnie kierował kolegiami we Florencji i Ferrarze⁵. Jego spuścizna duchowo-literacka w postaci *Opere spirituali* ukazała się po raz pierwszy pośmiertnie w 1579 roku w Mediolanie. W skład kompendium wchodziły trzy niezależne opracowania, które z czasem publikowano samodzielnie i tłumaczono na różne języki europejskie⁶. Największy rozgłos w Rzeczypospolitej miała część pierwsza, *Della meditatione della vita e morte del nostro Salvatore Gesù Christo*, będąca podręcznikiem medytacji o ofierze Krzyża. Chętnie czytali ją także odbiorcy świeccy. Jak stwierdziła Anna Kapuścińska, ustępy tego dzieła weszły również w skład słynnych *Rozmyślań o męce Pańskiej* reformatorki kongregacji chełmińskiej Magdaleny Mortęskiej⁷.

Dzieła włoskiego jezuity tłumaczono w Rzeczypospolitej na początku XVII wieku przynajmniej dwukrotnie. Szymon Wysocki (1546–1622) spolszczył i wydał w ciągu 11 lat po kolei wszystkie części *Opere spirituali* Androziego, ale w innej kolejności (najpierw drugą, następnie trzecią i pierwszą): *Skarbnica duchowna rozmaite książeczki nabożne z drogimi naukami w sobie zamykająca* (Wilno: s.n., 1600)⁸; *Nauka jako stan wdowi przystojnie i chwalebnie może być prowadzony* (Kalisz: Wojciech Gedeliusz, 1606); *Rozmyślanie o drogiej męce Pana naszego Jezusa Chrystusa* (Kraków: Jan Szarf-fenberger, 1611).

W tym samym okresie ukazało się inne polskie tłumaczenie Androziego, dokonane przez kanonika i wydawcę dziełek ascetyczno-liturgicznych – Stanisława Grochowskiego (1542–1612). Pobierał on w swoim czasie naukę w kolegium jezuickim w Pułtusk, utrzymywał kontakty z Jakubem Wujkiem i Piotrem Skargą⁹, co może tłumaczyć jego zainteresowanie spuścizną jezuity włoskiego. Grochowski spolszczył nie całość jak Wysocki, lecz tylko fragment części drugiej *Opere spirituali* Androziego, *Della frequenza Communionie*, która zawierała naukę o Eucharystii, wykład Symbolu Apostolskiego i Modlitwy Pańskiej, rozważania o pokusach i grzechach, lekarstwa przeciw różnym zmartwieniom w życiu

⁵ J. Majkowski, *Androzio, Androzi, Fulvio SJ*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 1, Lublin 1973, col. 532.

⁶ A. de Backer, Ch. Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, t. 1, Bruxelles–Paris 1890, col. 381–384.

⁷ A. Kapuścińska, „*Theatrum meditationis*”. Ignacjanizm i jezuityzm w duchowej i literackiej kulturze Pierwszej Rzeczypospolitej – źródła, inspiracje, idee, w: *Drogi duchowe katolicyzmu polskiego XVII wieku*, red. A. Nowicka-Jeżowa, Warszawa 2016, s. 180–188.

⁸ Korzystam z egzemplarza Archiwum Klarysek w Starym Sączu, bez sygnatury. W tym miejscu pragnę serdecznie podziękować siostrze za udostępnienie kopii tego druku.

⁹ E. Ozorowski, *Grochowski Stanisław*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, red. ks. H.E. Wyczawski, t. 1, Warszawa 1981, s. 587.

chrześcijanina. Tłumaczenie zostało opublikowane jako *Scieszka pobożnego chrześcianina to iest Nauki y przestrogi co potrzebnieysze na poratowanie wszytkich zbawienia pragnących* (Kraków: Jakub Siebeneicher, 1600) z dedykacją dla ówczesnego arcybiskupa lwowskiego Jana Dymitra Solikowskiego (1539–1603)¹⁰. Kolejne przedruki ukazały się w 1601 roku (Kraków: Jakub Siebeneicher), w 1608 roku (Kraków: Mikołaj Lob) i w wersji nieco zmienionej w 1647 oraz 1648 roku (Poznań: Wojciech Regulus).

Na karcie tytułowej Grochowski nie zamieszcza imienia autora, tylko wzmiankę, że książeczka została przełożona „z Włoskich scriptow Kapłana iednego SI”, w drugiej zaś krótkiej przedmowie „Czytelnikowi” podaje więcej informacji na temat autorstwa: „Zdało mi się tu zebranie krotkie uczynić z rozmaitego o tym nabożnego pisania, ktore w księgach swych na świat podał ieden z Kapłanow Societatis Iesu, Fulvius Androtius” (k. 5nlb.). Wysocki, tak samo jak Grochowski, korzysta w trakcie tłumaczenia drugiej części *Opere spirituali* Androzkiego z wersji włoskiej: jezuita polski wspomina o tym w przedmowie („z Włoskiego na Polskie przełożył”, k. 4v.). Chociaż wszystkie trzy dzieła Androzkiego ukazały się już w latach 1598–1599 w przekładzie łacińskim, pierwsze tłumaczenia na języki narodowe (przynajmniej hiszpański i niemiecki) robiono na początku XVII wieku właśnie z edycji włoskiej.

Autorzy prawosławni w Rzeczypospolitej zwracali uwagę jedynie na traktat drugi *Opere spirituali* Androzkiego. Ślady znajomości dzieła jezuitę włoskiego widoczne są w *Rytuale (Trebnik)* z 1621 roku, który ukazał się w drukarni wileńskiego bractwa prawosławnego Świętego Ducha i którego powstanie związane jest z odrodzeniem rok wcześniej hierarchii prawosławnej w Rzeczypospolitej. Unikat tego druku znajduje się obecnie w zbiorach Rosyjskiej Biblioteki Państwowej w Moskwie¹¹ i chociaż figuruje on w różnych opisach bibliograficznych¹², nie przyciągał dotychczas należytej uwagi badaczy.

W dodatkach do sporządzonego w języku cerkiewnosłowiańskim *Rytuału* zamieszczone są krótkie pouczenia w formie kazań wzorcowych w tzw. prostej mowie, czyli języku literackim pewnych kręgów prawosławnych tego okresu. Wśród tych dodatków znajduje się wzorcowe *Kazanie na pogrzeb (Kazanie na pogrzebie, k. 15v.–19v. nlb.)* z mottem: „Nie płaczcie nad zmarłym” (Jr 22, 10). Tekst składa się z lakonicznego wyliczenia dziesięciu argumentów, dlaczego wierzący powinien nie

¹⁰ Cytuję za egz. BN XVI.Qu.1442 adl.

¹¹ Muzeum książki, numer inw. 3859.

¹² Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, *Druki cyrylickie z oficyn Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVII wieku*, Olsztyn 2003, s. 204.

opłakiwać umierających, lecz przeciwnie – martwić się o żyjących; każdy z argumentów zawiera wybór cytatów z Pisma Świętego. Tekst kończy się słowami „i tak dalej, i tak dalej”, więc ewentualny duszpasterz w trakcie głoszenia kazania mógł uzupełnić proponowaną listę dowolną liczbą argumentów.

Kazanie na pogrzeb jest dosłownym tłumaczeniem fragmentu z drugiej części *Opere spirituali* Androzziiego zatytułowanego *Rimedi per consolar i tribolati per la morte di alcuno* (w wersji włoskiej) albo *Remedia ad consolandum afflictos ex morte cognati vel amici tristes* (w wersji łacińskiej). Wysocki zatytułował go: *Lekarstwa dla pociechy tego, który się smuci dla śmierci przyjaciela swego* (s. 135–142), Grochowski przetłumaczył tytuł nieco inaczej: *Lekarstwa na kłopot, po śmierci y odeszciu miłego przyjaciela* (k. 28v.–29v.). W tym fragmencie Androzzi przytacza argumenty, które mogą pocieszyć chrześcijanina po utracie bliskiej osoby albo przyjaciela. W dziele włoskiego jezuitę dane „remedia” analizowane są w kontekście rozważań o sumieniu niepewnym razem z innymi „lekarstwami” na różne kłopoty mogące się przytrafić człowiekowi na drodze życiowej. Fragment z Androzziiego został przetłumaczony dosłownie, redaktorzy prawosławni zrezygnowali tylko z cytatów autorów łacińskich (Piotra Lombarda, Bernarda z Clairvaux, Ambrożego z Mediolanu), zastępując je odesłaniem do Pisma Świętego.

Nie jest wykluczone, że prawosławni korzystali bezpośrednio z wersji łacińskiej, bo znajomość tego języka w niektórych kręgach zwolenników wyznania wschodniochrześcijańskiego była bardzo dobra. Łatwiejsza dostępność druków polskich skłania nas jednak ku hipotezie, że sięgano raczej po polskie tłumaczenia Androzziiego. Mogła to być zarówno edycja Grochowskiego (bo druki z oficyn krakowskich swobodnie docierały do Wilna¹³), jak i wersja Wysockiego wydana w tym samym mieście co prawosławny *Rytuał bracki*.

***

Kolejnym przykładem wykorzystania druków jezuickich w XVII-wiecznym środowisku prawosławnym są dzieła Marcina Śmigleckiego (1563/64–1618) związanego z Akademią Wileńską. W jego rozległej działalności badacze wyróżniają trzy główne dziedziny: filozofię, teologię i polemikę religijną. Do jego spuścizny należy również rozprawa *O lichwie i trzech przedniejszych kontrakciech: wyderkowym, czynszowym,*

---

¹³ M. Topolska, *Czytelnik i książka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku*, Wrocław 1984, s. 169–170.

y towarzystwa kupieckiego, nauka krótka. Opublikowana po raz pierwszy w Wilnie w 1596 roku, miała ona z czasem kilkanaście wydań zarówno w Wilnie, jak i w Krakowie; po 1607 roku ukazywała się pod nieco zmienionym tytułem *O lichwie i wyderkach...*

Rozprawa ma charakter teologiczno-prawny, omawia problemy ekonomiczne także na użytek osób duchownych pełniących funkcje spowiednicze¹⁴. Jest to opracowanie monograficzne – gatunek niezbyt częsty w tamtych czasach¹⁵. *O lichwie* powstało na fali zainteresowania zagadnieniem, które zajmowało myśl teologiczno-kazuistyczną tamtych czasów. Szkoła teologiczna w Salamance była szczególnie zaangażowana w rozwiązywanie problemów prawno-ekonomicznych i spod pióra teologów Towarzystwa Jezusowego wychodziło w XVI wieku dużo traktatów o lichwie¹⁶. Jeden z najbardziej wyczerpujących na temat tego problemu *Disputatio de usura* (napisany ok. 1544, wydany drukiem dopiero w XIX wieku) ułożył hiszpański jezuita Jakub Laynez (1512–1565). Zarówno Laynez, jak i wielu innych jego współbraci tego okresu (w tym słynny Piotr Kanizjusz) zajęli bardziej rygorystyczne stanowisko wobec lichwy niż niektórzy współcześni im katolicy¹⁷.

Traktat Śmigleckiego dzieli się na cztery części i składa się z 12 rozdziałów; zagadnień lichwy dotyczy tylko część pierwsza. Właśnie ta część przyciągnęła uwagę wyznawców prawosławia. Dosłowne tłumaczenie z polskiego zostało zamieszczone w pierwszym podręczniku dla spowiedników w języku cerkiewnosłowiańskim *Pokój z Bogiem człowiekowi* (*Mir s Bogom čeloveku*), wydrukowanym w oficynie ławry Kijowskiej w 1669 roku. Za autora (albo przynajmniej redaktora) tego dzieła uważany jest archimandryta ławry Innocenty Gizel (zm. 1683)¹⁸.

Zapożyczone z traktatu Śmigleckiego rozważania o lichwie spotykamy w *Pokoju z Bogiem*, w trzeciej, końcowej części, w kontekście omówienia obowiązków spowiedników przed rozpoczęciem, w trakcie i po

¹⁴ K. Drzymala, Ks. Marcin Śmiglecki T.J., Kraków 1981, s. 30–33; E. Lipiński, *Historia polskiej myśli społeczno-ekonomicznej do końca XVIII wieku*, Wrocław 1975, s. 136–137.

¹⁵ R. Darowski, Marcina Śmigleckiego SJ traktat „O Lichwie” (1596), „Rocznik Wydziału Filozoficznego Towarzystwa Jezusowego w Krakowie” 1993–1994, t. 5, s. 209–228.

¹⁶ K. Hansen, *Petrus Canisius's Stand on Usury: An Example of Jesuit Tactics in the German Counter Reformation*, „Archiv für Reformationsgeschichte” 1964, t. 55, s. 192–203; E. Lipiński, op.cit., s. 138.

¹⁷ J.W. O'Malley, *Pierwsi jezuici*, Kraków 1999, s. 231.

¹⁸ W innym miejscu już miałam okazję omówić podstawowe źródła tego kompendium. Patrz: M.A. Korzo, *Dzieła Mikołaja z Mościsk OP i teologów zachodnich źródłem pierwszego manualu dla spowiedników w języku cerkiewnosłowiańskim*, „Przegląd Tomistyczny” 2012, t. 18, s. 241–253.

zakończeniu spowiedzi (s. 535–547). Tłumacząc polski tekst dosłownie, redaktorzy prawosławni pomijają odesłania do teologów łacińskich i zamiast konkretnych imion podają ogólnie „jak uważają nauczyciele”. Była to szeroko rozpowszechniona technika translatorska w kręgach tłumaczy prawosławnych tych czasów, kiedy chodziło o przekład dzieł religijnych powstałych w innych środowiskach konfesyjnych. Został pominięty również fragment o tym, że lichwa jest zabroniona nie tylko prawem Bożym, kościelnym i świeckim, lecz również prawem naturalnym, bo koncept prawa naturalnego był obcy wschodniochrześcijańskiej myśli teologicznej. Niemniej jednak przez traktat jezuitę polskiego zapożyczone zostały liczne pojęcia zachodniej teologii scholastycznej, których brak we wcześniejszym piśmiennictwie prawosławnym na terenach Rzeczypospolitej.

Chociaż znajomość języka łacińskiego wśród pisarzy prawosławnych XVII wieku była bardzo dobra, wydaje się oczywiste, że właśnie istnienie polskiego tłumaczenia pracy Androzkiego i wybór przez Śmigleckiego języka ojczystego zamiast łaciny przesądziły o tym, iż prawosławni skorzystali właśnie z tych utworów jako źródeł tekstów własnych. Żaden z zachowanych opisów XVII-wiecznych bibliotek prawosławnych (monasterskich, parafialnych, brackich, prywatnych, innych) nie notuje prac Androzkiego i Śmigleckiego. O ich wpływie na piśmiennictwo prawosławne da się więc domniemywać wyłącznie na podstawie rekonstrukcji, które dokładnie teksty zostały przetłumaczone z polskiego i „ukryte” w utworach prawosławnych.

Bibliografia

Źródła

- Mir s Bogom človeku*, Kijów: ławra Kijowska, 1669.
Scieszka pobożnego chrześcianina to iest Nauki y przestrogi co potrzebniejsze na poratowanie wszystkich zbawienia pragnących, Kraków: Jakub Siebeneicher, 1600.
Skarbnica duchowna rozmaite księżeczki nabożne z drogimi naukami w sobie zamykająca, Wilno: s.n., 1600.
M. Śmiglecki, *O lichwie i trzech przedniejszych kontrakciech: wyderkowym, czynszowym, y towarzystwa kupieckiego, nauka krótka*, Wilno: Akademia Wileńska S.I., 1596.
Trebnik albo Molitovnik, Wilno: bractwo Św. Ducha, 1621.

Literatura

- Âkovenko N., *U pośukah Novogo neba. Žittâ i teksti Joanikiâ Galâtovs'kogo*, Kijów: Laurus; Kritika 2017.

- Âremenko M., *Kiïvs'ke černectvo XVIII st.*, Kijów: Kievo-Mohylan'ska Akademia 2007.
- Backer A. de, Sommervogel Ch., *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, t. 1, Bruxelles: Oscar Schepens; Paris: Alphonse Picard 1890, s. 381–384.
- Brogi Bercoff G., *The „Letopisec” of Dimitrij Tuptalo, the Metropolitan of Rostov, in the Context of Western European Culture*, „Ricerche Slavistiche” 1992–1993, t. 39–40, s. 293–364.
- Charipova L.V., *Latin Books and the Eastern Orthodox Clerical Elite in Kiev, 1632–1780*, Manchester, New York: Manchester University Press 2006.
- Darowski R., *Marcina Śmigleckiego SJ traktat „O Lichwie” (1596)*, „Rocznik Wydziału Filozoficznego Towarzystwa Jezusowego w Krakowie” 1993–1994, t. 5, s. 209–228.
- Drzymala K., *Ks. Marcin Śmiglecki T.J.*, Kraków: Prowincja Polski Południowej TJ 1981.
- Hansen K., *Canisius's Stand on Usury: An Example of Jesuit Tactics in the German Counter Reformation*, „Archiv für Reformationsgeschichte” 1964, t. 55, s. 192–203.
- Isaëvič Â., *Ukrains'ke knihovydannâ: vitoki, rozvitok, problemy*, Lwiv: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича NAN України 2002.
- Jaroszewicz-Pieresławcew Z., *Druki cyrylickie z oficyn Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVII wieku*, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego 2003.
- Kapuścińska A., *„Theatrum meditationis”. Ignacjanizm i jezuityzm w duchowej i literackiej kulturze Pierwszej Rzeczypospolitej – źródła, inspiracje, idee*, w: *Drogi duchowe katolicyzmu polskiego XVII wieku*, red. A. Nowicka-Jeżowa, Warszawa: UW 2016, s. 180–188.
- Korzo M., *Dzieła Mikołaja z Mościsk OP i teologów zachodnich źródłem pierwszego manualu dla spowiedników w języku cerkiewnoślawiańskim*, „Przegląd Tomistyczny” 2012, t. 18, s. 241–253.
- Lipiński E., *Historia polskiej myśli społeczno-ekonomicznej do końca XVIII wieku*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, PAN 1975.
- Majkowski J., *Androzio, Androzi, Fulvio SJ*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 1, Lublin: KUL 1973, col. 532.
- O'Malley J.W., *Pierwsi jezuici*, Kraków: WAM 1999.
- Ozorowski E., *Grochowski Stanisław*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, red. ks. H.E. Wyczawski, t. 1, Warszawa: ATK 1981, s. 586–591.
- Topolska M., *Czytelnik i książka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1984.

MARGARITA A. KORZO

Jesuit books among the Orthodox: two examples from the seventeenth-century Polish-Lithuanian Commonwealth

Abstract. The history of works composed by Jesuits Fulvio Androzzi (1523–1575) and Marcin Śmiglecki (1563/64–1618) and their translations into Church Slavonic and the so-called “prostaâ mova” are considered as an interesting example of the spread of Catholic works among adherents of Orthodoxy in the Polish-Lithuanian Commonwealth. Androzzi’s *Della frequenza della comunione* (1579) was originally an essay on the preparation for frequent communion. Its two Polish-language editions by Stanisław Grochowski (*Scieszka pobożnego chrześcianina*, 1600) and Szymon Wysocki (*Skarbnica duchowna*, 1600) served as a source for a concise, written in “prostaâ mova” funerary sample sermon, which is found in the Vilna’s Orthodox *Ritual* 1621. An essay on theological and legal aspects of money-lending (usury) by Śmiglecki (*O lichwie i trzech przedniejszych kontrakciech*, 1596) was partly used for drawing up a treatise on moral theology *Mir s Bogom čeloveku* (1669) published in the Kiev Monastery of the Caves. Both sample sermons and treatises on moral theology were new literary genres for Orthodox tradition; their origin in the seventeenth century can be associated with Catholic influences.

Keywords: Fulvio Androzzi, Marcin Śmiglecki, Orthodox religious literature, Orthodox *Rituals*, sample sermons, Orthodox manuals on moral theology, translation techniques.

